

СУЧАСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАВАЛИ ОРД БАТІЯ НА РУСЬ

(Рецензія на низку статей Бориса Тимошенка "Похід на Русь"¹)

Надзвичайно вагомий внесок у середньовічне політичне, економічне і культурне життя зробила Давньоруська держава IX-XIII ст. Але протягом кінця 1237 — середини 1241 рр. величезне військо під проводом Батія завоювало руські землі і ця держава припинила своє існування. Про часи нашествия Батія на Русь написано немало, але далеко не всі питання цієї теми на сьогодні вирішені до кінця й однозначно. Тому слід всіляко вітати публікацію праці Б. Тимошенка, присвячену дослідженню походів Батієвих військ на Русь і в тому числі обороні Києва 1240 р.

Даючи загальну характеристику зазначеній праці, слід підкреслити, що це глибоке, серйозне наукове дослідження, яке опирається на широке коло джерел, дані різноманітних наук — історії, археології, філології, антропоміміки, географії, математики, психології, логіки та ін. Наукову цінність рецензованої праці підвищує стисле і чітке подання в ній історіографії навали орд Батія як процесу багаторічної еволюції і становлення різноманітних думок, боротьби концепцій та гіпотез, у яку активно вступає і плідно провадить і сам Б. Тимошенко. Його дослідження багатопланове, але найціннішим у ньому є оцінка татаро-монгольської навали на Русь і встановлення ординського іга як наслідку нашествия.

Автор дав вичерпну відповідь на питання по стан історіографії цієї проблеми. Ним здійснена розгорнута критика поглядів Л. Гумільова та його прибічників щодо виправдання лиходійств татаро-монголів "духом часу", "пасіонарністю", "міфічною дружбою", "ординським суверенітетом", "добровільним об'єднанням Русі з Ордою", "відсутністю монгольського ярма на Русі", зведення ординського ярма до сплати данини — "природної платні", "побратимства", а також "кавалерійського рейду", "чорної легенди" тощо. Б. Тимошенко підсилив додатковими аргументами висновки вітчизняних учених про реакційну суть ординських завойовницьких походів і тяжке золотоординське іго. Дійсно, збитки, які завдали Русі полчища Батія, були величезні. Завойовники спустошили і зруйнували багато

¹ Борис Тимошенко. Похід на Русь//Пам'ять століть. - 1997. - № 3-6.

міст. Значна частина населення була знищена або взята у полон. У пожежах, що супроводжували війська Батия, загинули палаци, храми, архіви і бібліотеки, багато інших скарбів культури стародавніх міст. Слід повністю погодитися з висновком Б. Тимошенка, що нашествя Батия на Русь і Європу було заздалегідь спланованою, добре підготовленою і найбільш значною за наслідками жорстокою агресією. Переконливим є і висновок дослідника про грабіжницький характер домагань золотоординських правителів щодо підкорених ними руських земель. Внаслідок захоплення цих земель полчищами Батия на Русі надовго встановилося нещадне і виснажливе золотоординське іго — система правління ординських феодалів на руських землях. На населення було накладено дань, воно страждало від різних поборів та нескінченних грабувань. Золотоординське іго руйнувало господарські зв'язки Русі. Спустошення захоплених відсталими в соціально-економічному відношенні кочовиками територій давньоруських земель і систематичне пограбування народу золотоординськими правителями тяжко позначилися на сільському господарстві, ремісництві, торгівлі, затримали подальшу еволюцію товарно-грошових відносин і в цілому на довгий час законсервували феодалний натуральний спосіб ведіння господарства. Особливо сильно страждала економіка українських земель Русі, зокрема Київщини і Переяславщини, які знаходилися безпосередньо біля місць ординських кочовищ. Постійна небезпека знищення, захоплення людей у неволю примушували давньоруське населення втікати у важкодоступні для золотоординців райони.

Занепаду руських земель значною мірою сприяло зруйнування татаро-монгольськими загарбниками міст — носіїв економічного прогресу. Особливо негативний вплив на подальшу долю Русі справило захоплення Батием 6 грудня 1240 р. Києва — міста, яке, за словами літописця, було “матір'ю міст Руських”, чим підкреслювалася його значна роль у становленні і подальшому розвитку Київської Русі. А в складні часи феодалної роздробленості Київ залишався для давньоруського суспільства втіленням єдності і цілісності держави. Ось чому не випадково питанням оборони Києва у дослідженні Б. Тимошенка присвячено чимало сторінок. При вивченні цього питання автором зроблено досить вагомий особистий внесок в історичну науку: названо поіменно майже 50 ханів та воєначальників Батия, які брали участь у поході на Київ; виявлено помилку в літописах про те, що нібито Гуюка і Менгухана було відкликано з-під Києва під час облоги у зв'язку зі смертю кагана Угедея; переконли-

во обґрунтовано дати початку облоги (5 вересня 1240 р.), а також падіння Києва (6 грудня того ж року); вперше запропоновано пояснення причин розбіжності в датуванні падіння Києва — 19 листопада і 6 грудня 1240 р. Ці нові дані є обґрунтованою підставою для внесення відповідних уточнень у навчальну літературу з історії, зокрема в підручники з історії держави і права України.

У процесі вивчення оборони Києва автор здійснив корисне дослідження також таких питань, як перша поява татаро-монгол під стінами міста, чисельність війська Батия, яке взяло участь у його штурмі, тривалість і значення оборони Києва, висловив власні думки, які не в усьому співпадають з висновками попередніх дослідників. У зв'язку з цим, вважаю, слід торкнутися деяких із зазначених питань. Говорячи про чисельність війська Батия, Б. Тимошенко наводить практично всі існуючі понад два століття в науковій літературі погляди про кількість Батиевих військ у походах на Русь. Він розділяє точку зору тих дослідників, які вважають, що Батий прийшов на Русь з 600000 військом, що складалося з монголів і татар. При цьому автор здійснив ретельний аналіз значного масиву літератури та літописного матеріалу, якому в цілому притаманні логіка і послідовність. Але заради об'єктивності слід зазначити, що не всі наведені ним на користь власної точки зору аргументи до кінця переконливі і тому вимагають додаткових роздумів. Так, полемізуючи з Л. Гумільовим, В. Чивиліхіним, О. Лупієм щодо кількості коней у війську Батия (як одного з показників чисельності війська — В.Г.) і спроможності їх прогодувати, Б. Тимошенко дорікає цим дослідникам, що вони не підраховували, скільки було на Русі пашні, а “на годівлю коней дивилися очима мешканця сучасного міста”. У той же час, аналізуючи природні властивості монгольських коней, автор бере на віру свідчення з літопису Ібн-Аль-Асіра й очевидця того часу П. Карпіні про вміння цих коней розгрібати землю копитами і їсти коріння рослин, а також добувати собі траву з-під снігу. Для посилення своїх доводів досліднику слід було б звернутися до спеціальної літератури з конярства.

На думку Б. Тимошенка, битва за Київ хоча і закінчилася поразкою, але має не менше значення, ніж Куликовська 1380 р., а за своїми масштабами, тривалістю, масовим героїзмом киян — найвидатнішою в історії середньовіччя. Думається, що таке порівняння двох битв не зовсім вдале і дещо принижує значимість Куликовської перемоги у боротьбі за незалежність руських земель на чолі з Московським князівством. До речі, на Куликовому полі проти монголо-

татар виступило російське військо, до складу якого входили й українські загони, зокрема військова дружина з Волині, яку привів Д. Боброк-Волинський. Завдяки раптовому ударові запасного полку, одним з командирів якого він був, татарське військо зазнало в Куликовській битві остаточної поразки. Явним перебільшенням є твердження автора, що “кияни, власне, врятували Європу від ординських завойовників”¹. Заслуга у цьому не тільки киян, хоча вони дійсно відчутно знесли нападників.

Здійснюючи пошук істини в глибині віків, Б. Тимошенко торкається у своїй праці питань, дуже важливих з точки зору історико-правового дослідження феодальної роздробленості Русі. Так, досить переконливими є висновки автора про помилковість тверджень дослідників, приміром О. Толочка, щодо продовження існування після встановлення татаро-монгольського іґа Київської Русі як єдиної держави з єдиною центральною владою київського князя. У той же час не можна погодитися з надто критичною оцінкою Б. Тимошенка точки зору М. Котляра, який обґрунтовано вважає, що немає підстав розглядати перехід Русі до феодальної роздробленості у першій третині XII ст. як занепад і руйнування Давньоруської держави і що на певному її етапі зазначена держава — це своєрідна феодальна федерація. На користь гіпотези М. Котляра свідчить така, наприклад, реальність, як сформована в середині XII ст. система дуумвірату — одночасно співправління в Києві князів з двох найсильніших династій. Одним з суттєвих чинників підтримки відносної єдності політичного розвитку Давньоруської держави, який зберігся і в роки феодальної роздробленості, були князівські з’їзди — своєрідні “загальнофедеральні” органи держави, які скликалися для обговорення важливих питань. Такі з’їзди відбули, наприклад, у 1103 р., 1170 р. Вони функціонували і в наступні роки. Так, великий князівський з’їзд було скликано у Києві в 1223 р. Князі зібралися, щоб досягти згоди щодо надання допомоги половцям, які зазнали нападу кочових орд і звернулися до князів Русі за допомогою.

Дослідження Б. Тимошенка не тільки поповнює скарбницю корисних наукових праць з далекої історії українського народу, але й виконує благородну місію патріотичного виховання молоді сучасної незалежної України. У зв’язку з цим хочеться навести практично заключні слова рецензованої праці Б. Тимошенка, присвячені битві за Київ 1240 р.: “Я вірю, що вивчення цієї теми продовжуватиметь-

¹ Пам’ять століть. - 1997. - № 3. - С. 6.

ся (не закінчив дослідження і автор). Нові дослідники скажуть своє слово про цю одну з найвидатніших битв у середньовічній історії нашої Батьківщини. І з'являться пам'ятні знаки на місцях найзапекліших боїв та масових поховань захисників міста, а 6 грудня стане Днем Пам'яті по душах, "Батиєм загублених". А військові історики разом з архітекторами та митцями відтворять панораму захисту Києва. Незалежно відобразять цю подію література та мистецтво"¹. З цими словами варто погодитися.

---

¹ Пам'ять століть. - 1997. - № 6. - С. 28.

С О Д Е Р Ж А Н И Е

Савенко М.Д.	Становлення конституційної юстиції в Україні як важлива політико-правова проблема.....	3
Марцеляк О.В.	Специфіка контрольно-наглядових органів у державному механізмі України.....	9
Пирогова С.И.	Британский парламент: история, традиции, реальность.....	15
Кушніренко О.Г., Слінько Т.М.	Інформаційна безпека як принцип дотримання основ конституційного ладу України.....	24
Тищенко Н.М.	О презумпции невиновности в административном процессе.....	30
Гарацук В.М.	Деякі питання характеристики способів забезпечення законності та дисципліни в державному управлінні.....	37
Компанієц І.Н.	Административно-правовые гарантии свободы вероисповедания.....	44
Тарасов О.В.	ООН і неурядові організації: перегляд механізму співробітництва.....	48
Задыхайло Д.В.	Вопросы совершенствования законодательства о свободных экономических зонах в Украине.....	53
Барахтян Н.В.	Правовые проблемы совершенствования налогового законодательства.....	59
Мирошниченко Л.В., Шевєрдина Е.В.	Правовые аспекты стабилизации банковской системы Украины.....	64
Селіванова І.А., Луценко В.П.	Экономико-правовые проблемы создания промышленно-финансовых групп в Украине.....	69
Глибко С.В.	Право акционеров на информацию.....	74
Красько І.Е.	Правовая природа брачного контракта.	79
Сурженко О.А.	Условия о сроках в договорных обязательствах. Просрочка исполнения обязательств.....	82

Шульга М.В.	Вопросы земельной собственности в законодательстве Украины.....	86
Шахов В.С.	Экологические интересы в праве собственности на природные объекты.....	93
Анисимова А.В.	К вопросу о классификации экологических прав граждан.....	100
Марочкин І.Є., Червякова О.Б.	Проблеми застосування законів України "Про біженців" та "Про правовий статус іноземців"	107
Мамницкий В.Ю.	Участие сторон в производстве по делу в суде первой инстанции как элемент содержания принципа состязательности в гражданском судопроизводстве.....	112
Киричко В.Н.	Некоторые методологические предпосылки исследования общественной опасности в науке уголовного права.....	118
Ярмиш Н.М.	До питання про протиправність діяння як ознаки об'єктивної сторони складу злочину.....	124
Степанюк А.Ф.	Наука уголовно-исполнительного права.....	130
Голіша В.В.	Жіноча злочинність в Україні: характеристика і попередження.....	138
Трубников В.М.	Пенитенциарные системы в современных зарубежных государствах.....	145
Журавель В.А.	Криминалистическая прогностика: задачи и функции.....	158
Будулуков О.Ю.	Взаимосвязь элементов криминалистической характеристики убийств при отсутствии трупа.....	165
Гончаренко В.Д.	Сучасне дослідження навали орд Батия на Русь (Рецензія на низку статей Бориса Тимошенка "Похід на Русь").....	171

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Випуск 33

Відповідальний за випуск *В.В. Голіна*

Редактор *Г.М. Соловйова*

Коректор *Н.Г. Залюбовська*

В сборнике представлены научные работы, затрагивающие важные теоретические и прикладные проблемы законодательства, конституционного права и парламентаризма. Широко освещается административная проблематика, рассматриваются различные аспекты предпринимательской деятельности, правового обеспечения функционирования субъектов финансовой, банковской и иных сфер народного хозяйства, вопросы экологии и землепользования, проблемы борьбы с преступностью и совершенствования системы отбывания наказания.

Распечатан на преподавателей, аспирантов, студентов и практических работников, интересующихся теорией права и отдельными отраслевыми дисциплинами.

Статті в збірнику печатаються на мові авторів.

План 1998. поз. 50

Підп. до друку 24.04.1998. Формат 84x108¹/₃₂. Папір друк. № 2.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 6.3. Облік.-вид. арк. 10.18.
Вид. № 6. Тираж 300 прим. Зам. № 350. Ціна договірна.

Редакційно-видавничий відділ
Національної юридичної академії України
310024, Харків, вул. Пушкінська, 77

Друкарня
Національної юридичної академії України
310024, Харків, вул. Пушкінська, 77